

زندگی، آثار و خدمات علمی فهرست نگار برجسته معاصر

آقاعزیز طباطبائی

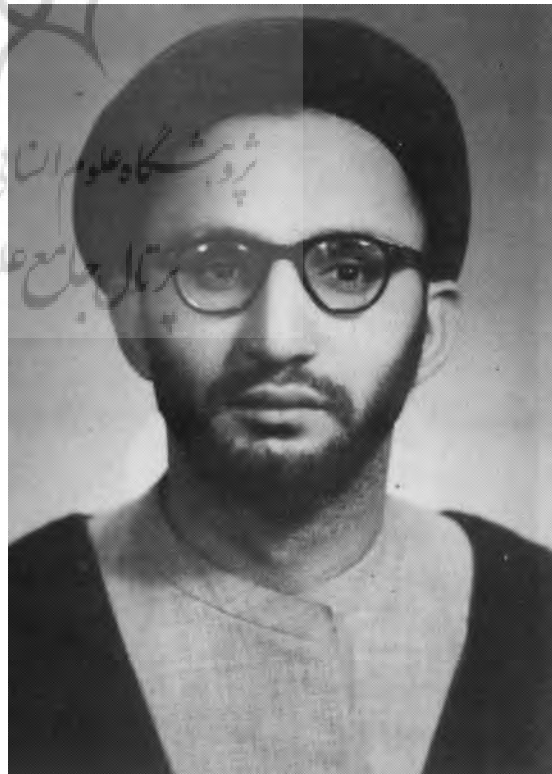

○ علی طباطبائی یزدی

دانشمند فرهیخته، محقق وارسته و پژوهشگر پرتلاش، مرحوم آية الله سيد عبدالعزیز طباطبائی، ۲۱ جمادى الثانی ۱۳۴۸ هـ . ق. برابر با چهارم آبان ۱۳۰۸ هـ . ش. در خانواده‌ای علمی و اصیل در نجف اشرف به دنیا آمد. پدرش نوه دختری و مادرش نوه پسری فقیه بزرگ شیعه آية الله العظمی سيد محمد کاظم طباطبائی یزدی، صاحب عروة الوثقی، بود. خاندان سید یزدی، یکی از خاندان‌های مشهوری بودند که در حوزه علمیه نجف و فقهات شیعه، نقش مؤثری داشتند. ایشان از سوی پدر به مرحوم سید اسماعیل پسر عم مرحوم صاحب عروه - که خود داماد مرحوم سید بود - و از جانب مادر نیز به خود صاحب عروه منتسب بودند، بدین صورت که مادر مکرمه ایشان صبیبه مرحوم سید احمد - پسر مرحوم سید - بود. همچنین از جانب مادر به مرحوم شیخ انصاری (قدس سره الشریف) فقیه بزرگ شیعه منتسب بودند.

محقق طباطبائی، دوران کودکی خود را در چنین خانواده‌ای، میان کتاب و کتابخانه و مدرسه گذراند و طبیعتاً استعداد این کودک خردسال با چنین شرایطی پرورش پیدا کرد. دوستان ایام کودکی وی، اذعان می‌کنند که او از همان سالها، متین و کم‌صحبت و بی‌تکلف بود و در گفتار و کردار بزرگ‌ترها دقت می‌کرد.

محقق طباطبائی ضمن خاطرات دوران کودکی خود، به کتاب‌هایی اشاره می‌کند که در کتابخانه و پشت شیشه، توجهش را جلب کرده بودند و وی ساعاتی از وقت خود را به تهیه فهرستی از اسم

از آن در فلسفه شرح منظومه سبزواری را نزد آیه‌الله سید عبدالاعلی سبزواری و اسفار ملاصدرا را نزد شیخ صدرا بادکوبی (۱۳۹۲ هـ. ق.) فرا گرفت. شرح لمعه را در محضر میرزا حسن نبوی و شیخ ذبیح‌الله قوچانی و قوانین میرزای قمی را از آیه‌الله سید علی علامه فانی اصفهانی (۱۴۰۹ هـ. ق.) تلمذ نمود. آنگاه دروس عالی سطح را در محضر شیخ عبدالحسین رشتی (۱۳۷۳ هـ. ق.) مؤلف شرح کفایه و کشف الاشتباه، و شیخ مجتبی لنگرانی (۱۴۰۶ هـ. ق.) مؤلف کتاب اوفی‌البیان به پایان برد. و سرانجام درس خارج فقه و اصول را از محضر آیه‌الله العظمی سید عبدالهادی شیرازی (۱۳۸۲ هـ. ق.) و آیه‌الله العظمی حاج سید ابوالقاسم موسوی خوئی (۱۳۱۴ هـ. ق.) کسب دانش نمود و پس از سال‌ها شاگردی وی، از شاگردان برجسته آیه‌الله العظمی خوئی شناخته می‌شد.

محقق طباطبائی در سال ۱۳۲۹ هـ. ش. ازدواج می‌کند. همسر وی، فرزند آیه‌الله حاج سید اسدالله طباطبائی یزدی، آخرین پسر آیه‌الله العظمی سید محمد کاظم یزدی، بود. مرحوم سیداسدالله طباطبائی، آن زمان مدیر مدرسه سید یزدی بود و با رفتاری عالمانه و خلقی کریم - که زبانزد خاص و عام بود - یکی از مهم‌ترین مدارس حوزه علمیه نجف را اداره می‌کرد. محقق طباطبائی نیز مدیریت مدرسه دیگر سید را برعهده داشت. ایشان تابستان هر سال با سفر به ایران، به کتابخانه‌های خصوصی و عمومی مراجعه می‌کند و ضمن مطالعات فراوان، یادداشت‌های زیادی تهیه می‌نماید.

این کتابها و نام نویسندگان آنها می‌گذراند. وی که در آن زمان، به خاطر سن کم خود، اجازه دست زدن به کتابها را نداشته، مجبور بوده از پشت شیشه کتابخانه فقط آنچه بر عطف کتابها نوشته شده بود را یادداشت کند. این موضوع، نقش مؤثر محیط علمی او را در علاقه‌مندی به کتاب و کتابت به خوبی نشان می‌دهد. محقق طباطبائی در همان سنین خردسالی، مادرش را از دست داد، مادر او زن پاکیزه و خوش اخلاق و مؤمنی بود.

فقدان مادر در خردسالی، وابستگی او را به پدر بیشتر می‌کند. پدرش آیه‌الله سید جواد طباطبائی، دانشمندی پارسا و باتقوا بود و در پرورش دینی فرزند، تلاش فراوان داشت. محقق طباطبائی گاهی با علاقه فراوان، از شب‌هایی که در مسجد تا به صبح کلمه به کلمه، همپای پدر ختم قرآن می‌کرد، یاد می‌کند. متأسفانه روزگار به این ایام فرصت چندانی نداد و محقق طباطبائی در همان سنین نوجوانی پدر را نیز از دست می‌دهد. او که در نوجوانی وارد تحصیلات حوزوی شده بود، با فقدان پدر، حجره مدرسه را از دست نمی‌دهد و خود را وقف مدرسه و کتاب و درس و بحث می‌کند. در این زمان وجود اساتید برجسته حوزه علمیه نجف در همه سطوح، مشوق تلاش وی در مطالعه بیشتر و رسیدن به درجات بالای علمی می‌شود. وی ادبیات و صرف و نحو را نزد مرحوم سید هاشم حسینی تهرانی (۱۴۱۱ هـ. ق.) مؤلف کتاب علوم العربیة و توضیح المراد و منطق را نزد سید جلیل فرزند سید عبدالحی طباطبائی یزدی (۱۴۱۳ هـ. ق.) فرا گرفت. پس

درآمد و رفت به ایران، اقامت در همدان را نیز غنیمت می‌داند و در خانه و کتابخانه آیه‌الله العظمی آخوند ملاعلی معصومی همدانی، که با او الفتی بسیار داشت، توقف‌های یک ماهه و دو ماهه می‌کند، نسخ خطی آنجا را می‌بیند و با دست پر به عراق بازمی‌گردد. همچنین پس از شرکت در کنگره بزرگداشت هزاره شیخ طوسی که از سوی دانشگاه فردوسی مشهد، به دعوت دوستان همچون مرحوم مدیر شانه‌چی، مدتی را در مشهد اقامت می‌کند و در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی مشغول به تهیه فهرست نسخ خطی حدیث و فقه کتابخانه می‌شود و با نسخه‌های ارزشمند این خزانه بزرگ نسخ خطی آشنایی کاملی پیدا می‌کند و پس از آن به نجف اشرف باز می‌گردد. در سه سفر حج نیز در کتابخانه‌های مکه و مدینه، نسخ خطی نفیسی را دیده و برخی از آنها را به طور کامل استنساخ می‌کند. همچنین در تابستان سال ۱۳۴۲ ه. ش. از عراق به سوریه و لبنان سفر می‌کند و در یک اقامت سه ماهه، در کتابخانه‌های ظاهریه، مجمع

علمی دمشق، کتابخانه اوقاف حلب و کتابخانه دانشگاه آمریکایی بیروت، مطالعات زیادی انجام می‌دهد و به گفته خود ایشان، در این سفر با دیدن این کتابخانه‌ها، دنیای تازه‌ای به روی وی گشوده می‌شود.

آشنایی و الفت محقق طباطبائی با دانشمند بزرگ و کتابشناس با عظمت، مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی، تأثیر بسیاری در شخصیت علمی وی ایجاد می‌کند. یادداشت‌هایی را که از سفرهای متوالی به ایران به همراه می‌آورد، هر بار در اختیار شیخ آقا بزرگ تهرانی قرار می‌دهد تا هم از زیر چشم تیزبین استاد بگذرد و او را راهنمایی کند و هم برای تدوین دائرةالمعارف بزرگ کتابشناسی شیعه، «الذریعه الی تصانیف الشیعه»، مورد استفاده قرار گیرد. محقق طباطبائی تا پایان عمر، شیفته استاد بود و از او به

عظمت و بزرگواری یاد می‌کرد. وی از همان سال‌های چاپ الذریعه، فکر نوشتن مستدرکی را برای آن در سر می‌پروراند، اما متأسفانه چاپ کتاب به کندی پیش می‌رفت و نوشتن مستدرک را به تأخیر می‌انداخت. از این رو محقق طباطبائی اقدام به استنساخ متن کامل کتاب الذریعه نمود - که چاپ جلد‌های ۱۳ و ۱۴ الذریعه نیز برای آنکه سریع‌تر چاپ شود، از روی همین نسخه در نجف چاپ شد. وی در سال ۱۳۴۹ ه. ق. دست به کار تدوین «مستدرک الذریعه» شد و شروع به جمع‌آوری و فیش کردن کتاب‌هایی نمود که نام آنها در الذریعه نیامده است. محقق طباطبائی بیشتر وقت خود را تا پایان عمر یعنی هفتم ماه رمضان ۱۴۱۵ ه. ق. صرف تدوین این اثر گرانسنگ نمود و گنجینه‌ای بالغ بر یازده هزار فیش بر جای نهاد.

همچنین، از جمله کسانی که نقش مؤثری در روحیه پرتلاش و پرحوصله محقق طباطبائی، در امر تحقیق و پژوهش داشت، علامه امینی رحمه‌الله علیه صاحب کتاب الغدير بود. محقق طباطبائی به

مدت ۲۵ سال پیوسته در کنار علامه امینی به جمع‌آوری نسخ خطی و اداره کتابخانه امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نجف می‌گذراند و بسیاری از مایه علمی خود را مدیون شاگردی وی می‌دانست. محقق طباطبائی ضمن ارتباط علمی خود با علامه امینی، وی را در تهیه منابع کتاب گرانسنگ الغدير یآوری می‌کند و در طی سفرهای خود به کتابخانه‌های ایران و ترکیه، در به ثمر رسیدن تحقیقات علامه امینی نقش بسزایی را ایفا می‌کند. بعد از سفری که محقق طباطبائی در سال ۱۳۴۲ به سوریه و لبنان داشت، دو سفر دیگر نیز همراه با فرزند علامه امینی به سوریه و ترکیه می‌رود، علامه امینی هم که در ایران به سر می‌برد به آنان می‌پیوندد و به علت کسالت نمی‌تواند در ترکیه بماند و ناچار به بازگشت می‌شود. در آن سفر محقق طباطبائی و فرزند علامه امینی در ترکیه می‌مانند و مقدار زیادی از نسخ نفیس را برای کتابخانه امیرالمؤمنین عکسبرداری می‌کنند. محقق طباطبائی که مدتی سرپرستی این کتابخانه را بر عهده داشت، نسخ خطی کتابخانه را در سه جلد تنظیم می‌کند. این فهرست اکنون به

صورت متوالی در مجله «تراثنا» منتشر می‌شود.

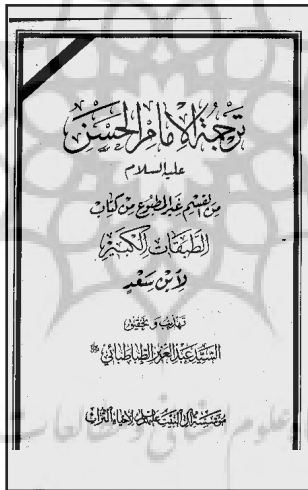
وی در سال ۱۳۹۷ نجف را ترک و عازم ایران

می‌شود و در قم سکنی می‌گزیند. ایشان در قم، در ادامه راه دو استاد بزرگ خود، مشغول تکمیل مستدرک و تعلیقات الذریعه و الغدير می‌شود.

محققین و نویسندگان در ایران از محضر وی بهره‌مند شده و او نیز با دست باز، از هر کاری که در زمینه تحقیقات تاریخ و رجال و تراجم و حدیث و کتابشناسی شیعه انجام می‌شود استقبال می‌کند. وی همیشه از استاد خود آیه‌الله میرزا محمدعلی اردوبادی (۱۳۸۰ ه. ق.) به بزرگی یاد می‌کرد و یکی از خصوصیات بارز او را کمک علمی به دیگران در تحقیق و رفع مشکلات علمی می‌دانست. محقق طباطبائی، خود نیز، راه و روش

استاد را در پی می‌گیرد و منزل و کتابخانه خود را در اختیار محققین و پژوهشگران قرار می‌دهد، به طوری که خانه ایشان، روز و شب محل تردد اهل قلم می‌شود و گاهی حدود ده ساعت از شبانه روز خود را صرف راهنمایی و تکمیل آثار دیگران می‌کرد. مؤسسات مختلف تحقیقات اسلامی در ایران وجود ایشان را معتنم دانسته، در تحقیقات خود به ایشان مراجعه می‌کردند. از جمله مؤسساتی که محقق طباطبائی با ایشان همکاری می‌نمود، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام، مرکز الغدير للدراسات الاسلامیة، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی و بنیاد بعثت را می‌توان نام برد.

محقق طباطبائی برای بازدید از نسخ خطی به بسیاری از شهرهای ایران مسافرت نمود و با بسیاری از دانشمندان ملاقات کرد. کتابخانه‌های بسیاری را دید و یادداشت‌های بی‌شماری تهیه نمود. همچنین یک بار دیگر نیز از ایران به ترکیه عزیمت و به مدت دو ماه

در کتابخانه‌های ترکیه، از جمله کتابخانه احمد ثالث، ایاصوفیا، لاله‌لی، کوبرلی، فیض‌الله افندی، فاتح، جلاله ایوب، قلیچ علی پاشا و ولی‌الدین جلاله افندی، به مطالعه پرداخت و نسخه‌های نایاب و ارزشمندی را فهرست نمود. محصول این سفر چند دفتر نسخه‌های خطی ترکیه و چند دفتر احادیث مربوط به فضائل و مناقب اهل بیت علیهم‌السلام، از منابع حدیثی، تفسیری، تاریخی و اعتقادی مهم و چاپ نشده اهل سنت است که مجموعه آنها را «نتائج الاسفار» نامید. همچنین در سفرهایی که به کشورهای دیگر داشت مجموعه مهمی از میکروفیلم‌ها و نسخ عکسی از کتابخانه‌های مختلفی چون کتابخانه موزه بریتانیا و بادلیان آکسفورد در انگلستان، دارالکتب الظاهریه در دمشق و اسماعیل پاشا در حلب، دانشگاه ریاض عربستان، بلدیه اسکندریه و دارالکتب المصریه در مصر، خدابخش پاتنه و فاطریه لکهنو در هندوستان، جامع کبیر صنعا یمن، چستریتی ایرلند، میلان ایتالیا، ملی پاریس، و... تهیه کرد. این مجموعه اکنون در کتابخانه عمومی محقق طباطبائی در قم نگهداری می‌شود و مورد استفاده پژوهشگران می‌باشد.

محقق طباطبائی با بسیاری از دانشمندان و اسلام‌شناسان دنیا مخصوصاً در کشورهای عربی ارتباط داشت و در ایجاد ارتباط علمی بین پژوهشگران داخل کشور با دنیای عرب نقش مؤثری داشت.

آثار محقق طباطبائی:

- ۱- مستدرک الذریعة
- ۲- أضواء علی الذریعة: تعلیقاتی است بر کتاب الذریعة آقا بزرگ تهرانی همراه با تکمیل اطلاعات و رفع اشتباهات این کتاب.

- ۳- معجم اعلام الشیعة: این کتاب به عنوان مستدرک طبقات اعلام الشیعه شیخ آقا بزرگ تهرانی تراجم علمای شیعه را بر اساس قرون و در هر قرن به ترتیب الفبایی آورده است و مجموعاً شامل دو جلد است. جلد اول این کتاب یک سال پس از درگذشت محقق طباطبائی توسط انتشارات مؤسسه ال‌البیت به چاپ رسید و جلد دوم آن همچنان به صورت خطی باقی است.

- ۴- تعلیقات علی طبقات اعلام الشیعة: حاوی تعلیقاتی است که محقق طباطبائی بر کتاب طبقات آقا بزرگ نوشته است. از این تعلیقات، تعلیقات الکرام البررة (قرن سیزدهم)، و نقباء البشر (قرن چهاردهم) همراه اصل کتاب به چاپ رسیده است.

- ۵- تصحیح تتمه نقباء البشر: کتاب نقباء البشر شیخ آقا بزرگ تهرانی تا پایان حرف عین در چهار جلد به چاپ رسیده است، ولی از این حرف تا حرف یاء همچنان به صورت خطی باقی مانده است. محقق طباطبائی با استفاده از یادداشت‌های دستنویس ایشان، این اثر را مرتب کرده بودند و بنا داشتند با مرور و اصلاح و تکمیل و حذف

مکررات آن را به چاپ برسانند.

- ۶- انباء السماء برزیه کربلاء: این اثر تکمیل و تنظیم کتاب سیرتنا و سنتنا از علامه امینی است همراه با اضافات بسیار زیاد.

- ۷- علی ضعاف الغدیر: این کتاب به عنوان مستدرک جلد اول الغدیر علامه امینی شامل رواة حدیث غدیر همراه با شرح حال ایشان است، محقق طباطبائی مدارک و منابعی را که به دست علامه نرسیده بود استخراج کرده و معرفی رواة حدیث غدیر را مطابق اسلوب علامه امینی آورده است.

- ۸- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه امیرالمؤمنین علیه‌السلام: این فهرست در سه جلد تهیه شده که در دو جلد اول آن به معرفی نسخ عربی و در جلد سوم به معرفی نسخ فارسی پرداخته است. آقای احمد منزوی از این اثر در تألیف کتاب نسخه‌های خطی فارسی بهره جسته است و از آن با عنوان «یادداشت‌های سید عبدالعزیز طباطبائی» نام می‌برد. این فهرست که

- براساس الفبایی اسم کتاب تنظیم شده، اکنون به صورت سلسله مقالات در مجله «تراثنا» در قم از سوی مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام منتشر می‌شود. اولین بخش این فهرست در شماره ۵۵ این مجله به چاپ رسیده و اکنون در شماره ۶۳ و ۶۴ مجله، به حرف جیم رسیده است.

- ۹- فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: محقق طباطبائی به دعوت آستان قدس رضوی در مشهد اقدام به تهیه فهرستی به زبان فارسی از نسخ خطی حدیث و فقه کتابخانه آستان قدس رضوی نمود. این فهرست اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

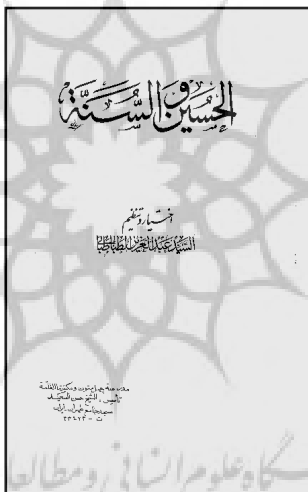
- ۱۰- فهرست نسخ خطی کتابخانه دانشکده پزشکی شیراز: این اثر در جلد اول سالنامه میراث اسلامی ایران (سال ۱۳۷۳ ه. ش.) به چاپ رسیده است.

- ۱۱- فهرست نسخه‌های کتابخانه آقای سید محمدعلی طباطبائی قاضی تبریزی.

- ۱۲- فهرست کتابخانه مزار عبدالقادر گیلانی در بغداد.

- ۱۳- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ثقة‌الاسلام در تبریز: این فهرست با دو فهرست سابق در «نشریه نسخه‌های خطی دانشگاه تهران»، دفتر هفتم، به چاپ رسیده است. محقق طباطبائی این فهرست را در ایامی که برای جمع‌آوری نسخه‌های نفیس برای کتابخانه امیرالمؤمنین به ایران سفر می‌نمود، به زبان فارسی تهیه نمود و بر آن مقدمه‌ای درباره خاندان طباطبائی و زندگی سید محمدعلی قاضی نوشت.

- ۱۴- تصحیح فهرست منتجب‌الدین: این اثر در سال ۱۴۰۴ ه. ق. با تحقیق و تصحیح محقق طباطبائی در قم منتشر شد، ولی ایشان با توجه به تعلیقات قابل توجهی که بعد از آن بر این کتاب نوشته بودند بنای چاپ مجدد آن را داشتند. این تعلیقات بر کتاب افزوده شد و

- ۲۱- ترجمه امیرالمؤمنین من تاریخ ابن عساکر.
- ۲۲- فراند السمطین.
- ۲۳- تصحیح عقد الدرر فی اخبار المهدي المنتظر: از یوسف بن یحیی سلمی دمشقی.
- ۲۴- تصحیح فهرست شیخ طوسی: از آنجا که چاپ مصحح و منقحی از کتاب جلیل فهرست شیخ طوسی رحمة الله علیه در دست نبود، محقق طباطبائی این کتاب را با ده نسخه معتبر آن تصحیح می‌کند که پس از رحلت ایشان همراه با مقاله‌ای که ایشان برای گنجره شیخ طوسی تهیه کرده بودند، از طرف کتابخانه محقق طباطبائی منتشر شد.
- ۲۵- تصحیح مطالب السؤل
- ۲۶- اهل البيت عليهم السلام فی المکتبة العربية: در این اثر کتاب‌هایی که اهل سنت درباره زندگی، مناقب، تاریخ، زندگانی، کلمات... اهل بیت عليهم السلام نوشته‌اند، کتاب‌شناسی و معرفی شده است. این کتاب ابتدا به صورت سلسله مقالات در مجله تراثنا منتشر می‌شد و پس از درگذشت ایشان، متن کامل کتاب از سوی مؤسسه آل‌البيت عليهم السلام منتشر شد.
- ۲۷- الغدير فی التراث الاسلامی: این اثر کتابشناسی غدیر خم است و در آن فهرست کتاب‌ها و معرفی نسخ خطی آنها و شرح رجال مختصری از مؤلفین آنها از ابتدای قرن دوم هجری تا قرن پانزدهم معرفی شده است. این کتاب را بار اول دارالمؤرخ العرب در بیروت منتشر کرد و پس از آن با افزوده‌هایی، در ایران از سوی انتشارات
- اکنون آماده چاپ می‌باشد.
- ۱۵- تصحیح الاربعون المنتقی من مناقب المرتضی: تألیف ابوالخیر حالکمی طالقانی، در شماره اول مجله تراثنا و نیز به صورت مستقل چاپ شده است.
- ۱۶- تصحیح ترجمه الامام الحسن علیه السلام: این کتاب، بخش چاپ نشده طبقات ابن سعد است که محقق طباطبائی با رهنمود علامه امینی آن را مورد تصحیح قرار می‌دهند و به صورت مستقل برای چاپ آماده می‌کنند، این کتاب پس از درگذشت ایشان از طرف مؤسسه آل‌البيت عليهم السلام به چاپ رسید.
- ۱۷- تصحیح ترجمه الامام الحسين علیه السلام: این کتاب هم همچون ترجمه الامام الحسن علیه السلام از طبقات ابن سعد مورد تصحیح قرار می‌گیرد و در زمان حیات ایشان از طرف مؤسسه آل‌البيت عليهم السلام در بیروت، چاپ و منتشر می‌شود.
- ۱۸- تصحیح مقتل امیرالمؤمنین علیه السلام: تألیف ابن ابی الدنیا.
- ۱۹- تصحیح فضائل امیرالمؤمنین علیه السلام: از احمد بن حنبل.
- ۲۰- تحقیق رساله طریق حدیث من کنت مولاة فعلی مولاة: تألیف ذهبی، از این رساله تاکنون نسخه‌ای یافت نشده بود و تنها نامی از آن در میان کتب ذهبی مانده بود و محقق طباطبائی نسخه‌ای از آن را در فهرست نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران یافته و مورد تحقیق قرار می‌دهند. این رساله با تعلیقات فراوان ایشان، از طرف انتشارات دلیل ما به چاپ رسید.

الهادی در سال ۱۳۷۳ ه. ش. انتشار یافت. محقق طباطبائی پس از آن نیز به تکمیل این کتاب پرداخت و اکنون به همراه آن اضافات، برای نوبت سوم آماده چاپ می‌باشد.

این کتاب در سال ۱۴۱۱ ه. ق. از طرف انتشارات کتابخانه چهل ستون با ترجمه آقای مهدی جعفری به زبان فارسی منتشر شد و بار دیگر نیز جناب آقای محمد انصاری زنجانی با ترجمه بخش‌های بسیاری از این کتاب و اضافه و تعدیل بعضی از مطالب، آن را با عنوان «غدیر در آینه کتاب» منتشر نمود.

۲۸- فهرست تصانیف کراچی

۲۹- الشیخ المفید و عطاء الفکری الخالد: شامل کتابشناسی آثار شیخ مفید است و در جلد اول مجموعه المقالات و الرسائل کنگره شیخ مفید به چاپ رسید.

۳۰- مخطوطات اللغة العربية فی مکتبات ایران: کتابشناسی نسخ خطی لغت عربی در کتابخانه‌های ایران. این اثر در یادنامه ایشان از طرف مؤسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام چاپ و منتشر شد.

۳۱- مکتبة العلامة الحلی: این کتاب گرانسنگ حاوی کتابشناسی مفصل آثار علامه حلی و ذکر نسخ خطی آنها در کتابخانه‌های جهان می‌باشد. این کتاب چهل روز بعد از درگذشت محقق طباطبائی از سوی مؤسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام منتشر شد.

۳۲- نتائج الاسفار

۳۳- فوائد الاسفار: این کتاب شامل کتابشناسی منتخب نسخ خطی کتابخانه‌های مدرسه امام عصر شیراز، جارالله ایوب، الاحمدیة، الظاهرية، المتحف البریطانی، کتابخانه آية‌الله خادمی، مدرسه نمازی خوی، مدرسه علوی (مدرسه مریم بیگم) خوانسار و مدرسه ولی عصر خوانسار، مقبره روزبهان شیرازی، کتابخانه دانشکده پزشکی شیراز، مدرسه صدر بابل و همچنین فواید رجالی و تاریخی و وقایع بعضی از علما و اشعار است.

۳۴- فهرست تفصیلی منتخب نسخه‌های خطی کتابخانه‌های ترکیه: این اثر استاد، در کتابخانه آية‌الله العظمی مرعشی نجفی به شماره ۴۱۷۲ و ۴۱۷۳ نگهداری می‌شود و در فهرست نسخ خطی آن کتابخانه ج ۱۱ ص ۱۸۳ - ۱۸۴ شناسانده شده‌اند.

۳۵- قید الاؤاید و جمع الشوارد: در این کتاب متون بسیاری از نسخ مختلفی که شامل فضایل اهل بیت و اشعار و تراجم جمع‌آوری شده است. از آن میان می‌توان به شرح نهج‌البلاغه نظام‌الدین گیلانی، همراه با شرح مفصل و تاریخ تألیف و انتهای نسخه و ذکر برخی از نکات دقیق و بعضی از اشعار آن و همچنین تفسیر خطبه شمشقیه سید مرتضی، المعجم ابن‌الاعرابی، معجم الصحابه ابن‌نافع، معجم الصحابه بغوی، ذیل تاریخ بغداد ابن‌نجار، المعجم الکبیر طبرانی، مسند رویانی، المسلسلات ابن‌جوزی، المصنف ابن‌ابی‌شیه، صحیح ابن‌حبان و الذریة الطاهره دولابی اشاره کرد.

۳۶- فهرست منتخب نسخه‌های خطی کتابخانه‌های حجاز: محقق طباطبائی درباره این اثر می‌نویسد: «دانشگاه تهران گروهی را

برای عکسبرداری از نسخ خطی، عازم حجاز نمود که دوست من، دانشمند کتابشناس و فهرست‌نگار مشهور استاد محمد تقی دانش‌پژوه در میان آنان بود. من نیز با ایشان به حجاز رفتم و در کتابخانه‌های حرمین شریفین، کتابخانه عارف، حکمت، کتابخانه مدینه منوره، کتابخانه محمودیه، کتابخانه حرم نبوی، کتابخانه مظهر، که در رباط مظهر، مقابل بقیع بود - کتابخانه حرم مکی، و کتابخانه مکه مکرمه، به بررسی نسخ خطی پرداختیم» (الغدیر فی التراث الاسلامی، ص ۲۴۱). این اثر در سال ۱۳۸۶ قمری تألیف شده است.

۳۷- فهرست منتخب نسخه‌های خطی کتابخانه‌های تبریز: از کتابخانه‌های محمدعلی قاضی طباطبائی، ثقة الاسلام و ایروانی.

۳۸- الحسین والسنة: این کتاب در سال ۱۳۹۷ ه. ق. از طرف کتابخانه مدرسه چهل ستون، منتشر شده و شامل سه بخش از کتاب‌های خطی بوده و در این مجموعه برای اولین بار چاپ شده است مانند: کتاب الفضائل تألیف ابو عبدالله احمد بن حنبل م. ۲۴۱ و انساب الاشراف بلاذری م. ۲۷۹ و المعجم الکبیر سلیمان بن احمد طبرانی م ۳۶۰.

۳۹- المهدي فی السنة النبوية:

۴۰- حیاة الشیخ یوسف البحرانی: این کتاب را محقق طباطبائی در سال ۱۳۷۷ ه. ق. تألیف کرده است. این اثر ابتدا در مقدمه کتاب الحدائق الناظرة به چاپ رسید و سپس به صورت مستقل در نجف اشرف به چاپ رسید. این کتاب اولین اثری است که از محقق طباطبائی به چاپ رسیده، با این حال می‌توان در آن میزان تبحر و دانش وی را در این کتاب مشاهده کرد. ایشان بعدها مطالب زیادی را مخصوصاً در قسمت تألیفات شیخ یوسف بحرانی به این کتاب افزودند و حجم کتاب اکنون به دو برابر حجم کتاب چاپ شده رسیده است.

۴۱- شخصیت علمی و مشایخ شیخ طوسی: در دفتر دوم سالنامه میراث اسلامی ایران (سال ۱۳۷۴ ه. ش) به چاپ رسید.

۴۲- قبسات من فضائل امیرالمؤمنین علیه‌السلام: محقق طباطبائی در این کتاب به بررسی اساتید و طرق حدیث سدالابواب، حدیث صعود علعلی منکب النبی، حدیث رد الشمس، حدیث ثقلین و حدیث الطیر و همچنین درباره اعمش و حاکم نیشابوری و کتاب قصة الطیر پرداخته است. این کتاب از سوی انتشارات دلیل ما؛ به چاپ رسید.

۴۳- مذکرات المتحف البریطانی: که در آن به ذکر چند نسخه نفیس از کتابخانه موزه بریتانیا و معرفی مفصل و نقل برخی از مطالب آنها پرداخته است. این کتاب در سال ۱۴۰۴ ه. ق. تألیف شده است.

۴۴- زندگی نامه آية‌الله العظمی سید محمد کاظم یزدی: محقق طباطبائی به نوشتن تاریخ و زندگی جد بزرگوارش بسیار اهتمام می‌ورزید و از هنگامی که در نجف اشرف به سر می‌برد اقدام به جمع‌آوری اطلاعات و اسناد زندگی و عصر سید محمد کاظم یزدی نمود. این یادداشت‌ها در دفترهای گوناگونی نوشته شده و تنظیم نشده است. مواردی که محقق طباطبائی بدان‌ها پرداخته شامل: نسب سید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

المهدى على سوانح النعماء وترادف الآلاء، والصلاة والسلام على محمد
سيد الأتباء وعلى آله السادة الشرفاء ولا سيما أمير المؤمنين سيد الأوصياء
صلاة تملأ أنظار الأرض والسماء وطعنة الهدى على أعدائهم إلى يوم الجزاء
أما بعد فقد استجاز في الخلق الوفي الشاب الزكي الفطن الذكي الماجد
النبي الفاضل الجليل صاحب الحقائق الرشيدة والنهات الدقيقة من
دلت آثاره على نبذته وشهدت جهوده المنشورة بفضل حامد شاكراست
المخفاف الجففي بلغة الله وآماله وتقبل أعماله، فأجزت له أن يروي عنى عن مشايخي
العظام جبال العلم وأعلام الإسلام، وهم:

سيد العلماء المحققين الفقيه الورع السيد عبد الهادي الحسيني الشيرازي
قدس الله نفسه وطيب رسمه المتوفى عاشر صفر ١٣٨٢ هـ
وسيدنا الاستاذ قدوة الفقهاء المحققين مربي الفضلاء والمجاهدين مرحوم
الطائفة وزعيمها السيد ابو القاسم الموسوي الخوئي قدس الله روحه ونور
ضريحه المتوفى ثامن صفر ١٤١٣ هـ
وشيخ العلامة شيخ المفهرسين كبير الباحثين محيي آثار الأولين صاحب
الموسوعيتين العظيمتين الذريعة وطينات اعلام الشيعة الشيخ آقا بزرك
الطهراني نعم الله برضوانه واسكنه جوارحه جنازة المتوفى ١٣ ذوالحجة
١٣٨٩ هـ نظيره التي أدرجها في شنيعة المطبوعة وهي الاسناد المصنف
إلى آل المصطفى والتي أجاز لي عليها بخطه الشريف في صفر ١٣٧٧ هـ وأول طرفة
عن شيخه شيخ مشايخ الإسلام خادم علوم أهل البيت عليهم السلام قدوة
العلماء الإعلام جامة المحدثين الحاج ميرزا حسين النوري نعمه الله
برحمته، واسكنه فسيح جنته فليرد دام فضله ولفضاله عنى عنهم بطرقهم
وأوصير بلوك سبيل الاحتياط وملازمة التقوى والسداد في
وإمه الوفن وهو يهدي السبيل ١٧٠٠ شعبان ١٤١٥ هـ
عبد العزيز الطباطبائي

رتال جامع علوم انسانی

کتاب «عقود حیاتی» نوشته آیه الله کاشف الغطاء درباره قضایای مشروطه و استبداد و جنگ انگلیس را از روی دستخط علامه کاشف الغطاء، که در کتابخانه وی نگهداری می شود نقل نموده است.

٤٥- فی رحاب نهج البلاغة: این کتاب شامل معرفی و تاریخ جمع آوری و تدوین خطبه ها و کلمات قصار امیرالمؤمنین علیه السلام از زمان آن حضرت تا قرن هشتم است. محقق طباطبائی در این کتاب به معرفت نسخ خطی کهن خطب، از کتابخانه های مختلف دنیا، و کتابشناسی دقیق آنها و چاپ های مختلف و ذکر شرح حال جمع آورنده این خطب پرداخته است.

یزدی، مؤلفات وی و معرفی کامل نسخ خطی و چاپها و شروح و حواشی و ترجمه های آنها، اساتید سید یزدی، شاگردان وی و زندگی بسیاری از آنها. اشعار، خانواده سید یزدی و زندگی نامه مفصل فرزندان وی، مواجه ایشان با استعمار انگلیسی ها و مدرسه سید یزدی، که بخش مفصلی شامل: تأسیس مدرسه و معرفی خصوصیات آن، کتابخانه مدرسه، شاگردان مدرسه می باشد. محقق طباطبائی در کنار این یادداشت ها اقدام به جمع آوری و ضمیمه مدارک تاریخی و فتاوی سیاسی سید یزدی نمود و کتاب را مستند و مستدل نمود. وی همچنین در این کتاب یادداشت های شیخ محمد حسین کاشف الغطاء درباره سید یزدی و قسمت هایی از

نسخ خطی نهج البلاغه را از قرن پنجم تا قرن دهم معرفی نموده و کهن‌ترین نسخه‌ها را از کتابخانه‌های مختلف و فهرست‌های چاپ شده‌ای که به دست ایشان رسیده معرفی کرده و مورد بررسی قرار داده است. این نسخه‌ها حدوداً شامل ۱۵۰ نسخه خطی است که اولین آنها به تاریخ ۴۶۹ هجری قمری است و آخرین آنها در تاریخ ۱۰۰۰ ه. ق. کتابت شده است. پس از آن وارد مبحث شروع نهج البلاغه شده و شروع کهن را از سه قرن اول یعنی قرن ششم و هفتم و هشتم مورد بررسی قرار داده است و به زندگی نامه و شرح حال مفصل شارحین پرداخته و نسخ قدیمی شروع را معرفی نموده است. پس از آن ترجمه‌های نهج البلاغه را به زبان فارسی و اردو و انگلیسی معرفی شده است. محقق طباطبائی در دست‌نوشته‌های خود برای این اثر نام‌های مختلفی را انتخاب نموده است، از آن جمله:

نهج البلاغه عبر القرون، دراسات فی نهج البلاغه، نهج البلاغه فی التراث الاسلامی، تاریخ نهج البلاغه، نهج البلاغه فی التاریخ. قسمتی از این کتاب در مجله تراثنا وابسته به مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام در شماره پنجم سال ۱۴۰۶، با عنوان المتبقی من مخطوطات نهج البلاغه به چاپ رسید. ابتدا این کتاب بحثی است پیرامون فصاحت و بلاغت کلام امیرالمؤمنین علیه‌السلام و پس از آن نام گردآورندگان کلام حضرت امیر را تا قرن پنجم آورده و زندگی‌نامه و شرح حال مؤلفین را ذکر کرده است. سپس به شرح مبسوطی پیرامون تالیفاتشان در گردآوری کلمات و خطب امیرالمؤمنین پرداخته است. در این بخش زندگی‌نامه مفصلی از شریف رضی رحمة‌الله علیه آمده و پس از آن به معرفی مخطوطات نهج البلاغه براساس تاریخ کتابت نسخه پرداخته است. محقق طباطبائی پس از چاپ این بخش مطالب بسیاری بدان اضافه کرد و برخی از قسمت‌های آن را تغییراتی داد. این بخش بدون ذکر نسخ خطی نهج البلاغه به زبان فارسی برگردانده شد و با عنوان تدوین سخنان حکیمانه امیرالمؤمنین در یادنامه محقق طباطبائی به چاپ رسید.

در شماره ۷ و ۸ تراثنا سال ۱۴۰۷، بخش دیگری از این کتاب با عنوان «ماتبقی من مخطوطات نهج البلاغه» چاپ شد، این بخش در حقیقت ادامه و تکمیل بخش پیشین بود و به معرفی نسخ نهج البلاغه می‌پرداخت که همچون بخش پیشین، پس از چاپ مورد تکمیل و اضافاتی از طرف مؤلف قرار گرفت.

در شماره ۲۹ تراثنا سال ۱۴۱۲، قسمتی از این کتاب با عنوان «فی حاب نهج البلاغه»: مخطوطاته، طبعاته، منتخباته، ترجمته‌الی شتی اللغات، شروحه، ماقیل فیه من نظم و نثر؛ چاپ شد. محقق طباطبائی در این بخش به معرفی ۱۴۷ نسخه خطی دیگر پرداخته است. پس از آن نیز معرفی چاپ‌های مختلف نهج البلاغه از چاپ‌های تاریخ‌دار (۸۰ چاپ) و چاپ‌های بدون تاریخ (۲۴ چاپ) آمده است. ایشان همچنین به مسئله تحریف نهج البلاغه در بیروت در سال ۱۳۲۰ پرداخته است.

از منتخبات نهج البلاغه ۳۷ کتاب و از ترجمه‌های آن ۷۷ ترجمه معرفی شده است. مؤلف پس از چاپ این بخش نیز، معرفی‌های دیگری بر آن افزود.

در شماره ۳۴ مجله تراثنا سال ۱۴۱۴، نیز بخشی از کتاب با عنوان «فی حاب نهج البلاغه»: ماقیل فنهج البلاغه من نظم و نثر؛ آمده است. در این بخش زندگی‌نامه ۲۹ شاعر که در مدح نهج البلاغه اشعاری سروده‌اند به همراه متن کامل اشعار و ۲۲ نفر که به زبان نثر به مدح نهج البلاغه پرداخته‌اند معرفی شده و متن کامل آنها نقل شده است.

در شماره ۳۶ - ۳۵ تراثنا سال ۱۴۱۴، با عنوان «نهج البلاغه عبر القرون»: شروحه حسب التسلسل الزمینی آمده است. محقق طباطبائی در ابتدای این بخش یازده نفر را ذکر کرده که به تهیه گزارشی از شروع نهج البلاغه پرداخته‌اند. سپس شارحین نهج البلاغه را از قرن ششم آغاز می‌کند. در این شماره شرح سید فضل‌الله راوندی بر نهج البلاغه مورد بحث قرار می‌گیرد و زندگی مفصلی از شارح در پی آن می‌آید. محقق طباطبائی در مورد مؤلفات سید فضل‌الله راوندی به تفصیل پرداخته است.

در شماره ۳۷ مجله تراثنا سال ۱۴۱۴، نیز بخشی از کتاب با همان عنوان سابق آمده است و در آن به شرح نهج البلاغه وبری و معارج نهج البلاغه بیهقی پرداخته است و شرح حال مفصلی از بیهقی همراه با کتابشناسی آثار او آورده است.

در شماره ۳۸ - ۳۹ نیز با همان عنوان به معرفی «مناهج البراعة فی شرح نهج البلاغه راوندی»، و «شرح نهج البلاغه مهابادی»، و «حدائق الحقائق کیدری» پرداخته و شرح حال راوندی و کیدری را به صورت بسیار مفصل ذکر کرده است.

معرفی برخی از مخطوطات نهج البلاغه را که در این مجموعه چاپ شده، جناب حجة الاسلام و المسلمین سید احمد حسینی اشکوری به فارسی برگردانده و در مجله وقف میراث جاویدان چاپ و منتشر نمود.

محقق طباطبائی همه بخش‌هایی را که در مجله تراثنا منتشر شده است، بعدها تعدیل و اضافه و تکمیل نمود. بخش‌های چاپ نشده این اثر گرانسنگ همچنان حاوی مطالب و اطلاعات فراوانی درباره ذیول و مستدرکات نهج البلاغه و ترجمه‌های مختلف کلمات امیرالمؤمنین، مخطوطات نهج البلاغه و شرح آن همچون شرح فخر رازی، شرح ابن ابی‌الحدید، شرح ابن‌العنابی، المعارج فی شرح نهج البلاغه، اعلام نهج البلاغه، شرح ابن‌میثم و دیگر شروع نهج البلاغه و نیز بحث‌های مختلف و متفرقه پیرامون نهج البلاغه است.

محقق طباطبائی در آخرین روزهای عمر خود مشغول تنظیم و ترتیب این کتاب بود تا آن را چاپ و منتشر کند و آخرین دست‌نوشته‌های وی در آخرین ساعات عمر شریفش ذکر ترجمه‌های کتاب «نثر الاللی» بود که در واقع بخشی از آن اثر گرانسنگ است. **روانش شاد باد.**